

A ZÉRUS JEL*

R. JAKOBSON

FERDINAND DE SAUSSURE írja, hogy „a nyelv megelepszik a valaminek a semmivel való oppozíciójával”. (Bevezetés az általános nyelvészetbe. Bp., 1967. Gondolat. 113). Ha a nemlétező egy megfelelő létezőhöz képest bináris [kétértékű] oppozícióba kerül, ezáltal valóságos szemiótikai alkotórésszé válik. Egyre világosabban látszik, hogy ez a „zérus érték” az egyik leglényegesebb és leggazdagabb nyelvi kategóriát nyújtja számunkra. Egy komplexumot egy másik hasonló komplexummal egyetlen hiányzó elem (zérus elem) állít szembe.

Két fonéma (egy időben létező fonematikus tulajdonságok két komplexuma) korrelatív viszonyban állhat így is: $xyz \sim xy$. A második (a jelöletlen) fonéma az első fonémával (a jelölttel) a z hiánya által, vagyis egy *zérus tulajdonság* által kerül szembe. A nazális /ã/-val szembenálló francia orális /a/-nak (vagyis a zérus nazalizációjú /a/-nak) eltérő fonematikus szerkezete van, mint a német a -nak, amellyel nem áll szemben orrhangzós magánhangzó.

A z némely fonológiai rendszerben önállóan is szerepelhet, mégpedig egytagú fonémaként. Egy, különben azonos komplexumban, amelyet egymás után következő részek alkotnak, a fonéma hiányát úgy értékeljük ebben az esetben, mint egy egytagú fonéma „nemlétezését”. Ilyenfajta *zérus-fonéma* például a dánban a /h/-val szembenálló hehezet nélküli szókezdet vagy a görögben a *spiritus lenis*.

Két grammatikai kategória oppozíciója kifejezhető egy morféma és egy *zérus morféma* ellentétével. Különbséget kell tenni két eset között: az elsőben a zérus morféma az egyetlen kifejezési lehetőség, a másodikban viszont csupán az adott kategória egyik lehetséges kifejezési formája. Az első esetre példa az orosz állítmányi szerepű melléknév állandó zérus toldaléka a hímneműek egyes számában; a másikra az orosz főnevek többes számú genitívusának zérus végződése; e toldaléktípus mellett ugyanis megtalálható ugyanennek a kategóriának más toldaléka is (az *-oŕ* és az *-eü*).

Két grammatikai kategória oppozíciója kifejezhető ugyanannak a gyökmorféma fonémaállagának váltakozásával, mégpedig a teljes fok és a *zérus fok* ellentétével.

* „Hang — Jel — Vers” címen 1969-ben jelenik meg ROMAN JAKOBSON tanulmányainak válogatott gyűjteménye magyarul, FÓNAGY IVÁN és SZÉPE GYÖRGY gondozásában. A Gondolat Könyvkiadónál megjelenő kötetben R. JAKOBSONNAK sok olyan nevezetes cikke nem kaphatott már helyet, amely nálunk is nagy érdeklődésre tarthat számot. Ezek közül — SZÉPE GYÖRGY szívesége folytán — sikerült megszerezniünk a zérus jelről szóló cikk közlési jogát. JAKOBSONNAK ez az írása németül jelent meg „Das Nullzeichen” címen 1940-ben, a Bulletin du Cercle Linguistique de Copenhague IV. kötetében (12—14. l.). Az előadás azt a gondolatmenetet fejt ki és folytatja, amelyet a szerző már a „Signe zéro” című cikkében fölvezetett (Mélanges de linguistiques offerts à Charles Bally, Genf 1939; 143—152. l.). A hazai szakkörök számára mindkét említett kiadvány nehezen hozzáférhető. A fordítás SZÉPE GYÖRGY munkája. — *A szerk.*

Az oroszban például az imperfectum [*за-зыл-а-ть*] stb. szembenáll a perfectum [*за-зв-а-ть*] alakokkal; ugyanígy [*за-тык-а-ть*; *за-тк-ну-ть*; *за-сын-а-ть*; *за-с-ну-ть*; *вы-ни-ма-ть*; *вы-ну-ть*] (ez szélsőséges példa, itt zérus gyök található).

Két grammatikai szókatégória oppozíciója kifejezhető egy szó és egy zérus szó ellentétével. (Így például az orosz kopula a jelen időben a múlt időbelivel szemben zérus kopulaként jelentkezik; a német határozatlan névelő a többes számban zérus névelőnek számít az egyes számúval, valamint a határozott névelővel szembeállítva).

Egy „hordozó/tartalom” komplexummal szembenállhat egy tartalom — hordozó nélkül (lásd a zérus forma valamennyi említett változatát), vagy ellenkezőleg, a megfelelő tartalom nélküli hordozó. Így például az oroszban az egyes számú főnevek *-a* genitivusvégződése (illetőleg az egész paradigma) megjelöli, hogy hímnemű főnévről van szó; ezzel szemben az egyes számú főnevek *-и* genitivusvégződése nem ad felvilágosítást a nyelvtani nemről. Így tehát egy pozitív grammatikai kategória és egy zérus kategória ellentétével van dolgunk.

Két grammatikai kategória közti oppozícióban az egyik egy jel meglétét jelölheti, a másik pedig zérus jelentést tartalmazhat, vagyis nem jelöli sem a meglétét, sem a hiányát ennek a jelnek. Azokban a nyelvekben, amelyek két grammatikai időt különböztetnek meg: a praesens és a praeteritum idejét (azaz a jelen és a múlt időt), ott az első a zérus idő szerepét tölti be; az imperfectum igei aspektus zérus aspektus a perfectummal szembeállítva, a hímnem pedig zérus nyelvtani nem a nőnimmel ellentétben; stb. Ugyanez érvényes a lexikális jelentések némely ellentétére is.

A minimális tartalom gyakran (bár nem mindig zérus formával kapcsolódik össze; s így a zérus forma a zérus jelentés által belső motivációt nyer. Ily módon ábrázolja gyakran a zérus esetet (illetőleg a zérus nyelvtani nemet, a zérus nyelvtani számot) a zérus morféma, a kopula zérus idejét egy zérus szó; vö. még az angol zérus névelővel, valamint az orosz általános és határozatlan mondatok határozatlan névszójának zérus formájával. Ezekben az esetekben is valóságos értéként szerepel a zérus szó, mégpedig a hasonló fajtájú komplexumok pozitív jelével való szembenállásának következtében.

A stilsztikában is előfordul a valami és a semmi oppozíciója. Egyrészt bizonyos elvi stílusokban bizonyos fonémákat, morfémákat, szavakat stb. kihagynak (*stilsztikai zérus forma*), illetőleg beiktatnak; másrészt bizonyos jeleket vagy jelkomplexumokat egymással szembeállítanak stilsztikailag színes, expresszív és szintelen, semleges (*stilsztikai zérus funkció*) minőségben.

Tehát minden nyelvi alkotórész (fonematikus tulajdonság, fonéma, morféma, szó, grammatikai kategória, jelentés, stilsztikai forma és stilsztikai funkció) előfordulhat zérussal szembeállítva. Emellett két nyelvi elem oppozíciója szembenáll összeolvadásukkal (*zérus oppozíció*); ez a szembenállás jelentős szerepet játszik a nyelvben. Két fonematikus tulajdonság ellentéte feloldható 1) egy bizonyos fonémán belül (így például lényeges egy háromszögű magánhangzó rendszerben levő *|a|* fonéma számára a magas—mély ellentét feloldása); 2) bizonyos feltételek között, mégpedig meghatározott fonémakapcsolatokban (kombinatorikus neutralizáció) vagy meghatározott nyelvi stílusban (stilsztikai neutralizáció). De a két grammatikai kategória ellentéte is szembenáll egyrészt saját feloldásával (így például az orosz múlt időben a jelen idővel szemben a személy kategória ellentéte feloldódik, a többes számban pedig a nyelvtani nemé), másrészt pedig szembenáll azzal az ugyancsak saját feloldásával, amely a szövegösszefüggéstől vagy a stílustól függ.

THE ZERO SIGN

BY

ROMAN JAKOBSON

This is the Hungarian version of a paper which was originally published in the *Bulletin du Cercle Linguistique de Copenhague* IV, 12—14 (1940) in German under the title „Das Nullzeichen”, which was a condensed version of the French paper „Signe zéro” published in *Mélanges linguistiques offerts à Charles Bally* (Geneva 1939) pp. 143—152.